

Лаврут О.О.

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ЛИСТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН ПЕДАГОГІВ І ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ УРСР У 1940-Х – 1950-Х РР.

У статті доведено, що вивчаючи певне питання, дослідник залучає коло джерел, яке має сприяти всебічному його вивченню. Епістолярна спадщина дозволяє здійснити це, спираючись на джерела особового походження, серед яких у роботі виділено листи. Звернено увагу на тому, що вони створювалися у певну епоху, за певних обставин, маючи власні мету, мотиви, адресата і автора, які керувалися власними думками, планами, переконаннями, ставленнями, цінностями і почуттями. Лист відображає особливості епохи, у який він був створений, де можна простежити час його написання, місце, авторство, зміст.

У роботі зацентовано на тому, що для 1940-их – 1950-их рр., його наповненню притаманні конструкції радянського періоду. Це стосується не лише складових листа, а і його змісту. Перше обумовлене етикетом, що склався та суб'єктивними взаємодіями автора та адресата, що простежується через привітання, основний зміст, побажаннями та завершенням. Друге – має свої передумови виникнення та реалізації у радянському суспільстві. Це пов'язано із особливостями ідеології, яка була спрямована на деформацію людських взаємовідносин, що виявлялася у пошуку внутрішнього і зовнішнього ворога, підміні понять або їх перекрученні. Суспільство мало й власні мовні коди, яким послуговувалися у спілкуванні: безпосередньому чи опосередкованому. Вони мали певні маркери, за якими можна було зрозуміти хто, навіщо, звідки, що, кому писав.

У роботі доведено, що зміст мав зовнішній та внутрішній сенси. Перший допомагає з'ясувати атрибуцію джерела і він лежить на поверхні, другий – спонукає до дослідницько-пошукової діяльності і підштовхує до характеристики того, про що не писали або завуальовано зазначали. Саме таким були листи випускників школи № 6 м. Херсона до своєї учительки М. Калашикової. Автори – представники силових структур та армії. Їх статус та професійна діяльність вплинули на зміст листів. Вони не мали змогу писати про все, що хотіли. У листах зазначалася, в основному, скупа, досить обмежена інформація. Деякі із дописувачів давно з нею не спілкувалися, тому лише декількома реченнями вмістили свої біографічні дані. Випускники із теплом згадували педагогиню, вітаючи її у своїх листах. Запропоноване дослідження стане у нагоді під час вивчення курсів з історії України та джерелознавства.

Ключові слова: лист, учителька, випускник, школа, інформаційність, мовні коди.

Постановка проблеми. Вивчення джерел є важливим елементом наукового дослідження. Листи залишаються одним із таких документів, які відображають власне ставлення до дійсності і є суб'єктивним його сприйняттям і передачею духу епохи і внутрішнього світу автора. Вони – суспільно-політичне, економічне та культурне надбання певної епохи, які відображають умови дійсності, прагнення, інтереси та цінності соціуму, демонструючи духовне наповнення часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження листів як епістолярної спадщини вивчали різні дослідники із огляду джерелознавства, археографії, літературознавства, мовознавства. До перших відносяться Я. Калакура, І. Гирич, які представили методологію проблеми та основні етапи вітчизняних пошуків щодо цього

питання [2, с. 14]. М. Дмитрієнко і І. Войцехівська охарактеризували лист як джерело, на створення, основний зміст якого і сприйняття його, впливають багато чинників і це має враховувати у власних пошуках дослідник [3, с. 23–45]. О. Лаврут вивчили листи педагогів до редакції періодичних видань УРСР [8, с. 125–131].

М. Коцюбинська характеризувала лист із позиції авторства та його внутрішньо емоційного наповнення [6]. Л. Масенко, відома мовознавиця, вивчала мову в епоху тоталітаризму, її мовні кліше, акцентуючи на перекрученнях і підміні термінології у радянському суспільстві, його ідеологічному спрямуванні [14]. Комуністична диктатура, щоб зберегти свою необмежену владу, потребувала денационалізованої та деінтелектуалізованої людини [12]. Схожа робота і у О. Калиновської [4, с. 129–139].

Постановка завдання. Проте питання листів випускників шкіл до своїх учителів залишилося поза увагою дослідників. Тому, на порядку денному стоїть його вивчення. Завданнями наших пошуків є такі: вивчення джерельної бази; з'ясування основних мотивів і змісту написання листів; характеристика адресатів і адресантів; аналіз їх світоглядних позицій; окреслення подальших наукових пошуків.

Це джерело є суб'єктивним сприйняттям довколишнього світу, яке містить у собі культурні символи, певні мовні коди, що обумовлюється часом, метою, мотивацією, адресністю його написання [2, с. 14]. Важливим є з'ясування за яких обставин створювався лист, умови у яких жили адресат і автор. Характерними рисами листів як епістолярного жанру є й наявність елементів: автора і адресанта; місця і часу створення; мотивів та інформаційності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники виділяють декілька видів листів за критеріями: адресантів (кому призначалися, яку соціальну нішу займали у суспільстві); взаємовідносини автора і адресанта (довірливі, напружені, близько-емоційні, відкриті, з претензіями) із друзями, знайомими, близькими; функціональної приналежності (ділові, традиційно-протокольні, привітання, прощання); збереження етикету епохи, коли був створений лист (що простежується у зверненнях, використаній термінології, яка стосувалася певного часу, місця й людського простору) тощо. Особисті листи не призначалися для широкого загалу, тому є велика вірогідність зображення реальних речей, явищ, подій та осіб «без прикрас», зі справжнім обличчям.

Листи є хранителями мови часу, коли вони були створені: передають почуття, взаємобумовленість автора, адресата і умови їх існування, прагнення, або – спільне минуле, яке не варто забувати. Цікавими є листи, які написані близьким людям за емоційними характеристиками, які пережили певні події, явища і взаємовідносини та прагнуть їх зберегти у майбутньому, підтримувати один одного, цікавитися, пережити і жити далі. Тут відображається пережите і трактується авторське бачення та оцінка. Це дає можливість дізнатися інтереси певних груп населення або особистості в історичному вимірі. Важливо розуміти причини створення джерела та ситуації його написання [3, с. 32].

Листи надають можливість простежити позицію автора, моральний і психологічний стан, умови написання, пропускаючи через себе повсяк-

денне наповнення, створюючи ефект перебігу епохи через себе або себе через епоху. Це джерело допомагає з'ясувати громадянську позицію та погляди обох, їх вік, стать, місце народження, роботи, професійні уподобання, сімейний стан, дозвілля. Вони можуть продемонструвати активність, пасивність або лояльність їх як учасників подій, їх емоції та переживання. Якщо мова йде про військових, то їх листи переглядалися з метою з'ясування мети, адресата написання, усунення інформації, яка була секретною і не розповсюджувалася для широкого загалу, навіть для близьких. Інформація могла бути зашифрованою, використовуючи різні перестановки складів, писання справа на ліво, фразеологічні вирази або вирази, які зрозумів би лише адресат і автор. У листах присутні радянськи – терміни, які були створені в епоху існування СРСР і вживлювалися у різні сфери життя суспільства, відображаючи ідеологічне забарвлення, заміну україномовного варіанту російськомовним або калькуванням, що поповнили так звану «репресовану лексику» [10].

Як зазначає Л. Масенко, практикування російської мови у радянському суспільстві обумовлювала появу інтернаціоналізмів, які пов'язані із баченням суспільного ладу, окремих соціальних груп населення та економічними перетвореннями, зокрема «сталінською модернізацією», «стрибками». Вони набули поширення у всіх республіках колишнього СРСР, що у подальшому призводило до суцільної уніфікації та швидкого зросійщення населення. Дослідниця детально зупиняється на етапах та особливостях формування мови тоталітаризму і їх впливах на суспільство, що призводило не лише до лінгвістичних, а й духовних проблем, фальсифікуючи етимологію понять та цінностей [12].

Також листи – одне з небагатьох джерел, що зберегли розмовну мову епохи, інтонації, стилістичні особливості, властиві даному часу й певному середовищу. Особливо вирізняються епістолярні праці близьких за духом людей, однодумців, друзів, котрі мали потребу в емоційному та інтелектуальному спілкуванні. М. Коцюбинська писала, що листи є інтелектуальним продуктом особливого роду. Текст є дотичним до різних сфер суспільної та індивідуальної свідомості на зіткненні різних аспектів і «жанрів» людської поведінки, різних рівнів самоусвідомлення людини [6, с. 122–126].

У листі, так само, як і у будь-якому документі варто шукати підтексти і не сприймати текст у буквальному розумінні, принаймні спробувати з'ясувати і відділити пряме і приховане – що

справді хотів сказати автор. Автентичність образу автора листа не лежить на поверхні тексту. Це варто співвідносити з комплексом об'єктивних біографічних відомостей про автора, події, явища, історичною епохою та психологічним кліматом – особистим і суспільним, що є взаємообумовленими. У повоєнний час, в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст., фактично остаточно нівелювалася різниця між книжковою й приватною (листовною) українською мовою. Автори писали листи згідно літературної норми, узасадниченої у післявоєнний час [2, с. 14–15]. Як зазначає С. Кульчицький, держава, яка володіла мільйонною армією інформаторів-сексотів, була присутня в помешканні кожної людини. Громадяни боялися довірити потаємні думки навіть щоденнику [7].

Джерелами, які стали базою для нашого дослідження, є документи професорсько-викладацького складу учбових закладів і вчителів за 1913–1995 рр. Колекція створена у 1980–2000 рр. із документів наукової і методичної діяльності викладачів вищих навчальних закладів, науковців, інших установ та учителів м. Херсону і представлена у Державному архіві Херсонської області (після окупації РФ міста у 2022 р. невідомо про стан їх збереження та наявність – авт.). Це листи до учительки М. Калашникової, заслуженої учительки школи УРСР її випускників. Відзначимо, що у архівосховищі зберігалися листи відомих в УРСР і СРСР випускників, які мали відношення до радянської армії та силових структур. Можливо, керувалися демонстрацією значущості цих осіб, ставленням держави у їх особі до учительської праці як до однієї, що шанували; важливості школи у підготовці таких авторитетних кадрів [9; 14; 15].

М. Калашниковій писали учні із різних кутків світу. Приладом такого листа був лист із Югославії від 10 листопада 1944 р. Петра Якубовського. Він писав про погоду, про мирне життя і ще про шкільних друзів, стан здоров'я. «От Вас пока ничего нет. Лежал в госпитале. Почему Муха, Шурица и Медуха не пишут? Начальнички стали?!» [15, арк. 1–2]. Військовий запитував про спільних знайомих, яких знали, очевидно, лише певне коло осіб і знали чому їм придумали такі прізвища. Вони займали певне місце у суспільстві. Згідно із етимологією поняття «начальник» – це особа, яка очолювала що-небудь, керувала установою, організацією, кимось, завідувала чим-небудь [13, с. 234]. Вони могли відноситися до представників радянської номенклатури, яка займала привілейоване місце у суспільстві, воло-

діючи усіма благами і зверхньо ставлячись до інших, про що й написав кореспондент. Але й на них він міг знайти шляхи впливу: морального чи фізичного, можливо жартуючи: «Вот я приеду!». Він цікавився і учнівськими справами: «Как они учатся после моей беседы?» Беседа – розмова з ким-небудь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками; товариство, компанія [1, с. 162]. З одного боку, П. Якубовський хотів з'ясувати чи мала вплив його розмова на дітей, з іншого боку, зазначимо, що такі зустрічі школярів із відомими особистостями, тим паче із військовим відповідного рангу, для них було честю і демонстрацією результатів їх подальшої діяльності: до чого вони мали прагнути, якими громадянами мали бути, що робити для радянської батьківщини. Такі показові зустрічі були звичними для тогочасного суспільства і покликані були ідеалізувати його і ще більше ідеологізувати. Зворотній бік цього також існував: школярі писали йому листи, привітання. Така комунікація мала надихати підростаюче покоління до майбутніх подвигів в ім'я ефемерних ідей, жертвуючи власним життям та прагненнями.

У листі є звернення до станів осіб: совісті (про навчання дітей і можливість листування з учителькою), страх (про бесіду і подальші дії школярів), подив (про спільних знайомих, які не пишуть і не дають про себе знати), жалість (про лікування), агресія (про ворогів і ставлення до них), обурення (про відсутність відповіді на лист), огида (до можливого внутрішнього і зовнішнього ворога). Автор намагається пережити стани і почуття різних соціальних героїв, які представлені у листі. Він ставить запитання і одразу дає на них відповіді, використовує окличні та запитальні речення, використовує емпатійні механізми спілкування. У листі відсутня деталізація описів місцевості, характеру, одягу тощо, що вказує на закриту діяльність автора. У кінці листа учительці випускник написав: «С боевым приветиком “Математик фрицев”». Автор намагався використовувати у власному лексиконі зменшувальні слова: «приветик», «салютик» тощо, що свідчить про прагнення продемонструвати своє звичайне життя, яке не виділяється з-поміж інших, навпаки – дещо применшити свій статус і наблизитися до адресата, і ставлення до оточуючих. Математик – особа, яка добре знає математику, хто уміє рахувати, вираховувати, ворога, у даному випадку. «Фріц» – зневажлива назва німців у Великій Британії та країнах Східної Європи, що поширилася в часи Першої світової війни і після Другої також.

У кінці листа – ім'я і прізвище російською мовою і підпис [9, арк. 2].

Зазначимо, П. Якубовський народився і навчався у Херсоні, захоплювався конструюванням літаків і відвідував відповідний гурток. Під час Другої світової війни служив аеророзвідником не лише у повітряному просторі СРСР, а й Румунії, Угорщини, Болгарії, Югославії. За свою діяльність присвоєно звання Героя СРСР, орден Леніна і медаль «Золота Зірка», мав і інші нагороди, у тому числі від Ф. Рузвельта «Золотий хрест за бойові льотні заслуги». Для його польотів була характерна чіткість та точність, що виявилось під час зіткнень в Угорщині, про що й згадував у одному зі своїх листів [16].

Є ще один лист П. Якубовського від 12 жовтня 1945 р. Він пише про своє закордоне відрядження до Бухареста. «Был везде, и в Москве, и еще кое-где, чего писать не могу». Мова йде про встановлення у Румунії радянського режиму, фактично окупацію країни [9, арк. 6]. Радянські війська ще у часи Другої світової війни, попри здійснений переворот королем Міхаєм I, у результаті якого румунська армія, фактично, перейшла на бік союзницьких військ, продовжувала ставитися до румунів як до ворогів. СРСР окупував державу, присутність військ якого сягала близько 1 млн осіб. Це була потужна сила, яка спрямовувалася на встановлення радянського режиму, причому не лише у цій країні, а й інших країнах Центрально-Східної Європи, створивши штучно «радянський табір». Армія залишалася вагомим інструментом задля досягнення тоталітарної мети [11, с. 91–93.]. П. Якубовський був одним із представників армії, який виконував відповідний наказ.

До Марії Семенівни він звертався як до близької людини, яка його підтримувала. У школі він не знав математику, але це не зашкодило їм знайти спільну мову і підтримувати один одного. Він зустрічався з нею, коли був у Херсоні, ділився своїм життям. Автор використовував місцеву лексику: «Пишите как у Вас болит, работа, а основное – здоровье! Как там наши девочки и хлопцы?». Передавав вітання й сім'ї учительки [9, арк. 6].

П. Якубовський шанобливо звертався до М. Калашникової. Військовий надсилав і свою світлину, де на зворотньому боці написано: «Шановній Марії Семенівні від Петра Якубовського у дні боїв за Україну, – написано фіолетовим чорнилом – травень 1944 р., і підпис». З ліва направо простим олівцем: «Якубовський льотчик, Герой Радянського Союзу». На світлинах – 2 військових у формі, штани-галіфе, заправлені

в чоботи, на одному фуражка округлої форми, на іншому – пілотка (на грудях – 2 медалі). Солдати оперлися на дерево – побілене, молоде. Скоріше, весна, дивилися праворуч і посміхалися. Чоловіки – коротко підстрижені, у першого – ліворуч стирчав чорний хвилястий чуб [15, арк. 1].

Із Бреста 17 червня 1958 р. педагогині надійшов лист від Б. Ільницького. Він вітав її із запізненням отримання звання заслуженого учителя: «Ваша ласка, материнская забота, отличное знание дела является для нас образцом честного и добровольного служения нашей Славной Родине!». Автор писав, що працює при Управлінні державної безпеки у Бресті, де його справи йшли добре. Тобто, не розголошуючи чим саме займався і зазначаючи про стабільність і впевненість у своєму житті. Він пише й про свій сімейний стан: з 1956 р. одружений, його дружина отримує освіту у Мінському інституті іноземних мов, вивчаючи німецьку, як і він. Це є свідченням того, що вони могли мати відношення до служби закордоном, зокрема в Німецькій демократичній республіці, до того ж, німецька у той час була популярною іноземною мовою, яку вивчали не лише у школах, але й інститутах і університетах. Мав сина Андрія, якому мало б виповнитися 2 місяці. Про нього він пише з любов'ю і пестливо. Б. Ільницький поділився найвагомими подіями свого життя: «Вот, кажется, и все» [9, арк. 7].

А ось інший лист, у якому випускник М. Калашникової дякував їй за привітання і надіслану листівку. Він розповідав про себе: «Коротенько о себе». Працював лікарем у Сестрорецьку – місті в Російській РФСР неподалік Ленінграда [9, арк. 4], де знаходився Приморський кліматичний бальнеогрязевий курорт зі своєю мінеральною водою та лікувальними грязями на північному березі Фінської затоки Балтійського моря. Зараз це місто міського підпорядкування в складі Санкт-Петербурга [5]. Існування цих баз використовували не лише з метою лікування та профілактики різних хвороб, але і як місце розташування військових, що було пов'язано із Другою світовою війною та її наслідками.

Автор у листі вказував автобіографічні дані: місце перебування, навчання, сімейний стан, діти. Він зазначав про добровільний вступ в ополчення, службу у кадрових частинах, поранення під Ленінградом у 1942 р. і у зв'язку з цим звільнення і повернення на попередню роботу в інститут. Він отримав освіту у Другому Ленінградському медичному інституті у 1946 г. Протягом 1950–1959 рр. служив у армії. Звільнений

через хворобу в запас і працював на момент листування цивільним лікарем «терапевтом». Мав 14-річного сина, який навчався у 7 класі. Часовий проміжок, про який йде мова, досить широкий, що пояснювалося віддаленістю від колишньої херсонської школи, де він отримував освіту і відсутністю зв'язків із колишньою учителькою. Із листа відомо, що автор закінчив школу у 1940 р. і його віднайшов колишній однокласник у 1962 р., якого звали Леонід. Саме він став одним із ініціаторів організувати зустріч випускників 6 середньої школи м. Херсона. Вони знайшли близько 30 адрес своїх друзів. Колишні учні запрошували М. Калашникову на захід і можливо допомогти у запрошенні інших педагогів. Це був основний зміст листа із підписом «Изя» російською. Проте існувало ще й продовження – більш емоційне. В «P.S.» автор пише: «Вас интересуєт, как я значушь по-взрослому? Пожалуйста, Израиль Семенович». Тобто, з гордістю про себе, не називаючи можливі досягнення, хоча, якщо він служив у лавах армії, мав медичну освіту, то статус був очевидним, як правило. Писав і про житлове забезпечення: хотів здійснити обмін житла, проте отримав кімнату. І зазначав свою адресу проживання, поставивши у кінці підпис, у якому прослідковується буква «И» [9, арк. 4–5].

Про Ізраїля Семеновича писали і в місцевій газеті, у статті «Мандрівка в юність. Через чверть віку в рідній школі», яка зберігається у тому ж архіві. Саме він, лікар-ленінградець, став одним із активних організаторів зустрічі випус-

кників 1940 р. 25-річного ювілею. А про колишнього випускника П. Якубовського писали: «Він і сьогодні – в небі. В ясному, мирному, радянському небі. Офіцер Якубовський вчить молодь любити небо, крила, здатність підняти людину в зоряну височінь». «Здається, для Марії Семенівни Калашникової не було 25 років. Така ж стримана, з таким же сліпучо-білим комірцем, як завжди, по-молодому струнка. Здається, ось зараз спитає: А що ти знаєш про Піфагорові штани?..». Сама учителька говорила: «Мене підтримує добра пам'ять учнів моїх, я щаслива, що стали вони хорошими людьми» [14, арк. 4].

Висновки. Отже, листи випускників херсонської школи № 6 продемонстрували взаємовідносини між учителькою та випускниками, які з теплотою і повагою ставилися до неї, навіть через десятки років. Вони і вона пишалися, що шкільні роки їх взаємонасичили. Документи представили листи військових та лікаря, які по-особливому писали про власне життя, що було пов'язане із державною таємницею, службою, сімейним станом і обумовлювалися політичними і суспільними чинниками. Інформація була скупою, неповною і чітко окресленою мовними конструкціями, фактично носила автобіографічний характер. Проте навіть у таких обмежених умовах випускники зберігали тепло стосунків і намагалися жити різноплановим життям, у тому числі і спогадами. Майбутні наші наукові розвідки можуть бути спрямованими на вивчення інших епістолярних джерел.

Список літератури:

1. Бесіда. Словник української мови: в 11 томах. Том 1. С. 162. URL: <http://sum.in.ua/s/besida> (дата звернення: 19.04.2023).
2. Гирич І. Б., Ляхоцький В. П. Видання україномовних епістолярних джерел кінця XIX – середини XX ст. Методичні рекомендації. Київ: Державний комітет архівів України Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2000. 30 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/mr-vudan_epispol.djerel.pdf (дата звернення: 19.04.2023).
3. Дмитрієнко М., Войцехівська І. Епістолографія (епістолологія) як наука історичного циклу. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики*. Ч.2. Київ, 1998. С. 23–45.
4. Калиновська Оксана. Засоби ідеологізації практики радянського суспільства. *Науковий вісник УжНУ Серія: Філологія*. 2021. Випуск 2(46). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/f22ad410-6b03-494b-8973-54cc38d19d5e> (дата звернення: 10.04.2023).
5. Котляр М.Ф. Монетний двір. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Monetnyj_dvir (дата звернення: 17.04.2023).
6. Коцюбинська Михайлина. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Видавництво «Дух і Літера», м. Київ, 2009 р., 584 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotsiubynska_Mykhailyna/Lysty_i_liudy_Rozdumy_pro_epistoliarnu_tvorchist.pdf (дата звернення: 16.04.2023).
7. Кульчицький Станіслав. Людина в радянському державосупільстві. URL: <https://tyzhden.ua/History/195087> (дата звернення: 12.04.2023).

8. Лаврут О. Листи учителів у редакцію газети «Радянська освіта» як відображення їх ставлення до життя школи (друга половина 1940-х рр. – 1990 р.). *Літопис Волині*. 2022. № 26. С. 125–131. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.20> (дата звернення: 07.04.2023).
9. Листи учнів 1944 – 1958 р. 7 арк. // Державний архів Херсонської області. Ф. Р 4003. Оп. 2. Спр. 4.
10. Лінгвоцид: українські слова, які репресувала радянська влада. URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/lingvocid-ukrajinski-slova-represovani-radyanskoju-vladoju-48864.html> (дата звернення: 09.04.2023).
11. Лучканин Сергій. Румунія в Другій світовій війні 1939–1945: «білі плями» і нові погляди на проблему. *Європейські історичні студії: науковий журнал. Електронне видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. С. 91–93. URL: <https://drive.google.com/file/d/1XvY8tPHIoEZtSjZuj99GRbXzA2g7IxGg/view?pli=1> (дата звернення: 14.04.2023).
12. Масенко Лариса. Як політики СРСР змінювали українську мову. URL: <https://kunsht.com.ua/yak-politiki-srsr-zminyuvali-ukra%D1%97nsku-movu> (дата звернення: 18.04.2023).
13. Начальник. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. С. 234. <http://sum.in.ua/s/nachaljnyk> (дата звернення: 19.04.2023).
14. Привітання, листівки про присвоєння звання «Заслуженого Учителя школи УРСР» Калашникової М.С. 1956–1958 рр. // Державний архів Херсонської області. Ф. Р 4003. Оп. 2. Спр. 6. 12 арк.
15. Фото М.С. Калашникової. Листи. 1952–1955 рр. // Державний архів Херсонської області. Ф. Р 4003. Оп. 2. Спр. 1. 11 арк.
16. ХПДЮТ. Палац дитячої та юнацької творчості. URL: <https://www.dvorec.center/istoriya-palacu> (дата звернення: 15.04.2023).
17. Як СРСР репресував українську мову. Інтерв'ю з мовознавицею Ларисою Масенко. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iak-srsr-represuvav-ukrayinsku-movu/> (дата звернення: 19.04.2023).

Lavrut O.O. LETTERS AS A SOURCE OF STUDYING THE RELATIONSHIPS OF TEACHERS AND GRADUATES OF SCHOOLS OF THE USSR IN THE 1940S–1950S

The article proves that when studying a certain issue, the researcher involves a circle of sources that should contribute to its comprehensive study. The epistolary heritage allows us to do this, relying on sources of personal origin, among which we single out letters. Attention is drawn to the fact that they were created in a certain era, under certain circumstances, having their own purpose, motives, addressee and author, who were guided by their own thoughts, plans, beliefs, attitudes, values and feelings. The letter reflects the features of the era in which it was created, where it is possible to trace the time of its writing, place, authorship, and content.

The work focuses on the fact that for the 1940s and 1950s, its filling is characterized by the constructions of the Soviet period. This applies not only to the components of the letter, but also to its content. The first is determined by the established etiquette and subject interactions of the author and the addressee, which is traced through the greeting, main content, wishes and conclusion. The second one has its own prerequisites for its emergence and implementation in Soviet society. This is due to the peculiarities of the ideology, which was aimed at the deformation of human relations, which manifested itself in the search for an internal and external enemy, the substitution of concepts or their distortion. The society also had its own language codes, which were used in communication: direct or indirect. They had certain markers by which it was possible to understand who wrote, why, from where, what, to whom.

The work proved that the content had external and internal meanings. The first helps to find out the attribution of the source and it lies on the surface, the second – prompts to research and search activity and prompts to characterize what was not written about or veiledly mentioned. Such were the letters of the graduates of school No. 6 in Kherson to their teacher M. Kalashnikova. The authors are representatives of the security forces and the army. Their status and professional activity influenced the content of the letters. They could not write about everything they wanted. In the letters, mostly scanty, rather limited information was mentioned. Some of the contributors had not communicated with her for a long time, so they contained their biographical data in just a few sentences. Graduates warmly remembered the teacher, congratulating her in their letters. The proposed study will be useful during the study of courses on the history of Ukraine and source studies.

Key words: letter, teacher, graduate, school, informativeness, language codes.